

УДК 658.152

Лапко О.О.,*доктор економічних наук, професор, Університет банківської справи НБУ;***Малярчук О.Б.,***аспірант ДУ „Інститут економіки та прогнозування НАН України”*

ПРОБЛЕМИ ІНВЕСТИВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ НАФТОГАЗОВОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ ЗРОСТАННЯ СВІТОВОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

У статті розглянуто особливості інвестиційного забезпечення вітчизняного нафтогазового комплексу з позиції визначення чинників, що негативно впливають на інвестиційну привабливість підприємств у конкурентному середовищі та необхідності визначення шляхів поліпшення інвестиційного клімату в нафтогазовидобуванні.

Ключові слова: інвестування, нафтогазовий комплекс, світова конкуренція, фінансування.

The features of the investment providing of domestic oil and gas complex are considered from position of determination of factors which negatively influence on the investment attractiveness of enterprises and necessity of determination of ways of improvement of investment climate in oil and gas production.

Key words: investments, oil complex, world competition, financing.

Постановка проблеми. Підприємства нафтогазового комплексу України за своєю економічною сутністю належать до природних монополій, що визначає специфіку залучення інвестиційних ресурсів для їхнього розвитку. Проблеми фінансового забезпечення природних монополій визначаються особливостями розвитку вітчизняних нафтогазових компаній, серед яких слід підкреслити, по-перше, широку участь держави у формуванні фінансових ресурсів за допомогою різних методів та інструментів; по-друге, – великі політичні ризики, пов'язані із стратегічним значенням галузі та специфікою її діяльності; по-третє, – можливість нафтогазових компаній, які функціонують як великі корпоративні структури, генерувати фінансові інновації, що спроможні знаходити нові способи залучення фінансових ресурсів для їхнього розвитку.

Незважаючи на стратегічне значення нафтогазового комплексу для національної економіки, його виробничі підприємства постійно відчують нестачу інвестиційних ресурсів для модернізації та технологічного переозброєння, що повинно відповідати вимогам інноваційної економіки. Визначення причин і характеру виникнення проблеми недостатнього інвестиційного забезпечення нафтогазових підприємств є актуальним завданням, що і обумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні питання розвитку світового господарства та економік окремих країн світу в контексті фінансової глобалізації та зростання світової конкуренції розглядали такі науковці, як Дж. Тобін, Л. Клайн, Дж. Г'елбрейт, В. Іноземцев, А. Некіпелов, П. Кругман, М. Обстфельд, Е. Роуз, Дж. Стігліц, М. Кор, О. Білорус, Б. Губський, Ю. Козак, Д. Лук'яненко, З. Луцишин, Ю. Макогон, О. Мозговий, В. Новицький, Є. Панченко, Ю. Пахомов, О. Плотников, А. Поручник, Є. Савельєв, І. Софіщенко, А. Філіпенко, І. Школа та інші. Проблеми інвестування підприємств нафтогазового комплексу ще не досліджувались у зв'язку із закритістю галузі та тому потребують подальшого дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування специфіки формування інвестиційних ресурсів у нафтогазовидобуванні та визначення шляхів поліпшення інвестиційної привабливості підприємств галузі.

Виклад основного матеріалу. Станом на кінець минулого століття на світовому нафтогазовому ринку інтенсивно проходили процеси консолідації компаній та капіталів. Великі національні та міжнародні нафтогазові компанії перетворювались на транснаціональні. Більшість із них почали позиціонувати себе як енергетичні компанії, підкреслюючи тим самим значення у своїй діяльності процесів енергозбереження та екологізації, освоєння альтернативних джерел енергії тощо.

Процеси глобалізації прискорювали становлення нових організаційних структур у нафтогазовому бізнесі, а після об'єднання в 1998 р. таких нафтових гігантів, як British Petroleum та Амосо, Royal Dutch/Shell та Техасо, Еххон та Мобіл на ринку склалася чиста олігополія: його поділили між собою декілька великих нафтових компаній, вплив яких постійно посилювався. Дві останні корпорації, Еххон та Мобіл, виникли у свій час у результаті розформування в 1911 р. за рішенням суду на основі антимонопольного законодавства концерну Standard Oil Company Trust, заснованого Джоном Д. Рокфеллером, коли було доведено, що компанія монополізувала до 90 % ринку

очищених нафтопродуктів та використовувала незаконні види діяльності при боротьбі з конкурентами та наступному їх поглинанні. Компанія була розформована на 34 окремі самостійні компанії, центральні керівні органи найкрупнішої з яких – компанії Standard Oil Company of New Jersey – були зареєстровані у вигляді холдингової компанії Standard Oil, правонаступником якої став концерн Еххон.

Традиційно нафтогазові компанії мають монополльне становище в багатьох країнах світу, що й обумовлює ставлення до них держави. Ступінь монополізації галузі визначається рядом чинників, серед яких найбільш впливовими є зростання потреби в енергетичних ресурсах у світі, вичерпність та невідновлювальний характер запасів вуглеводнів, перехід у більшості країн до завершальних стадій видобутку, які потребують використання інноваційних рішень та сучасних фізико-технологічних методів у процесах нафтогазовилучення, процеси глобалізації. Оскільки монополізація галузі в окремих країнах посилюється, то це призвело до часткової заміни лідерів: помітний вплив на розвиток отримала нова група нафтових і газових компаній, які володіють запасами енергоресурсів. Як агресивні власники і розпорядники енергоресурсів, вони посунули у рейтингу конкурентоспроможності найбільші енергетичні компанії світу, що залишились на нафтогазовому ринку зі складу так званої "сімки сестер" - американські ExxonMobil і Chevron, а також європейські BP і Royal Dutch/Shell, викликавши в них кризу.

Financial Times разом з експертами галузі – численними керівниками нафтових компаній, визначила нову "сімку сестер" – сім впливових енергетичних корпорацій, що не входять до Організації економічного співробітництва і розвитку[1]. До них належать Aramco із Саудівської Аравії, російський "Газпром", китайська CNPC, іранська NIOC, венесуельська PDVSA, бразильська Petrobras і Petronas з Малайзії. Переважна більшість цих компаній – державні, які є монополістами на внутрішніх ринках. Вони контролюють майже третину загальносвітового виробництва нафти і газу і більше третини світових запасів. На противагу їм, старі "сім сестер", кількість яких після консолідації галузі в 90-і роки скоротилося до чотирьох, видобувають близько 10 відсотків нафти і газу і володіють не більш як трьома відсотками загальносвітових запасів вуглеводнів. Однак навіть за цих умов їхній інтегрований статус означає, що вони реалізують не тільки нафту і газ, але також бензин, дизельне паливо і нафтопродукти, що робить їхні доходи значно більш високими, ніж доходи нових компаній-лідерів.

Міжнародне енергетичне агентство ІЕА, що стежить за тенденціями розвитку у даній галузі, прогнозує, що 90 відсотків нових надходжень у наступні 40 років буде припадати на країни, що розвиваються, в той час як 30 років тому близько 40 відсотків нових виробничих потужностей припадало на частку промислово розвинених країн. Оскільки монопольне становище компаній проявляється в межах національної економіки, а в світовій економіці вже створене конкурентне середовище, то в цілому антимонопольне законодавство не розповсюджується на нафтогазові компанії-монополісти. Це стосується й вітчизняного паливно-енергетичного ринку, оскільки на ньому, крім компанії-монополіста НАК „Нафтогаз України”, діють представництва потужних міжнародних (транснаціональних) нафтогазових компаній, які є потужними конкурентами.

Враховуючи велике значення нафтогазових підприємств для національної економіки, держава сприяє залученню таких джерел фінансових ресурсів для розвитку галузі, як державні та регіональні фінансові ресурси. Форми та методи державного стимулювання розвитку галузі можуть бути різними, включаючи дотації, субвенції бюджетів різних рівнів на забезпечення функціонування та розвитку соціально значущих та особливо важливих напрямків діяльності природних монополій; державні програми, що входять до бюджету розвитку всіх рівнів бюджетної системи; державні кредити, надані на конкурсних засадах; державні податкові кредити. Така система фінансування може бути визначена, як система прямого фінансування природних монополій. Держава може також забезпечувати необхідні темпи зростання компаній через систему державного замовлення або особливо соціально значущих.

Утім, державне фінансування природної монополії як комерційної структури не є визначальним. У світовій практиці значною мірою розвинені такі інструменти непрямого фінансування природних монополістів, як застава та державні гарантії, за допомогою яких держава не лише сприяє залученню фінансових ресурсів для поточних та інвестиційних проблем галузі, але й виконує притаманну їй функцію стимулювання розвитку ринку цінних паперів. Для вітчизняних нафтогазових компаній такі непрямі методи державної підтримки є достатньо поширеними, оскільки підприємства належать до значно політизованої галузі, де управлінські рішення частіше носять політичний, а не економічний характер; підприємства працюють в умовах ринкових механізмів господарювання, а ціни та тарифи на найбільш значущі види продукції та послуг регулюються

державою. Ці суперечності суттєво впливають на фінансовий стан та інвестиційну привабливість вітчизняних підприємств нафтогазовидобування, спричиняючи фінансові складнощі та необхідність непрямого державного стимулювання. Саме тому держава дозволяє НАК „Нафтогаз України” під свої гарантії отримувати пільгові кредити для фінансування поточної діяльності газовидобувних та газотранспортних підприємств.

При державному регулюванні цін і тарифів податкове навантаження на підприємства Компанії з року в рік зростає, не враховуючи ні реального фінансового стану, ні першочергових виробничих потреб підприємств НАК "Нафтогаз України". Особливо суттєво таке навантаження зросло в 2005 р. порівняно з 2004 р. Фактично збільшення податкового навантаження щорічно здійснюється шляхом підвищення ставок платежів до бюджету, зокрема у сфері надрокористування. У порівнянні з 2004 р. надходження до державного бюджету від підприємств НАК "Нафтогаз України" (без врахування ВАТ "Укрнафта") збільшились в 2005 р. майже у 2 рази. Для порівняння – у 2005 році до державного бюджету було перераховано 8 317 млн. грн. податків, зборів (обов'язкових платежів), а за цей же період 2004 р. лише 4 382 млн. грн. Темп зростання доходів Компанії у 2005 році становив 11,7%, а темп зростання податкового навантаження – 90%. При цьому Компанія змушена була в 2005 році сплачувати податки, у яких майже повністю відсутня база нарахування. Було перераховано до державного бюджету дивіденди, нараховані на державну частку акцій за період роботи Компанії у 2000-2002 роках та частину прибутку (доходу). Незважаючи на збитковість операцій з реалізації природного газу споживачам України, НАК "Нафтогаз України" була змушена заплатити частину виручки від реалізації природного газу в 2000 році та сплачувати рентну плату за транзит природного газу територією України, яка нараховується виходячи з обсягів транзиту російського природного газу до країн Європи. При цьому джерелом сплати зазначеного податку була виручка від реалізації природного газу споживачам України, яка у 2005 році була значно меншою за доходи від надання послуг з транзиту російського природного газу.

Незважаючи на майже відсутнє державне фінансування геологорозвідувальних робіт та дефіцит власних коштів, викликаний як необхідністю виконувати доходну частину Державного бюджету України, так і значними втратами, пов'язаними із реалізацією природного газу всім категоріям споживачів за цінами, що не відповідали їх економічно-обґрунтованому рівню, Ком-

панії вдалось забезпечити достатній рівень фінансування робіт, спрямованих на нарощування сировинної бази вуглеводневих ресурсів. При цьому обсяг бюджетного фінансування таких робіт був майже повністю відсутнім, вони виконувались тільки за рахунок власних коштів НАК "Нафтогаз України".

Таким чином, основні чинники, що вплинули на формування дефіциту грошових коштів у Компанії в останні роки, були такі:

- невідповідність чинних в Україні цін на природний газ їх економічно обґрунтованому рівню. Необхідно звернути увагу, що Компанія є єдиним у державі постачальником природного газу для пільгових категорій споживачів: населення, бюджетних організацій, підприємств комунальної теплоенергетики, від реалізації природного газу яким НАК "Нафтогаз України" зазнавала найбільших втрат.

Слід також звернути увагу, що на збитковість такого виду діяльності НАК "Нафтогаз України", як реалізація природного газу, суттєво вплинула кон'юнктура цін на енергоносії на світових ринках, які протягом останніх років значно зросли, що мало наслідком підвищення цін закупівлі імпортованого природного газу, за рахунок якого формується 80 % ресурсів Компанії.

- недосконала податкова політика, що реалізовувалася державою щодо Компанії (в основному за рахунок збільшення ставок рентних платежів за газ, що видобувається в Україні, та транзит природного газу територією України, запровадження рентної плати на газовий конденсат, що видобувається в Україні). Слід звернути увагу на те, що до 2006 року послуги за транзит природного газу, що належить ВАТ "Газпром", територією України оплачувалися шляхом постачання Компанії відповідних обсягів природного газу, а не грошовими коштами. Оскільки відповідно до попередніх редакцій постанови Кабінету Міністрів України від 27.12.01 № 1729 "Про забезпечення споживачів природним газом" газ, отриманий за транзит, спрямовувався на забезпечення потреб підприємств комунальної теплоенергетики за цінами, що не відшкодовують вартість його закупівлі, а також у зв'язку із тим, що зазначені підприємства не в повному обсязі розраховувалися за спожитий природний газ, фактичним джерелом сплати рентної плати за транзит природного газу територією України були доходи від реалізації природного газу промисловим споживачам, а також доходи, які НАК "Нафтогаз України" отримувала від інших видів діяльності, що, в свою чергу, відображалось на розрахунках за поставлений імпортований природний газ.

Відповідно до Основних показників зведеного фінансового плану, дефіцит грошових коштів повинен був фінансуватися за рахунок залучення довгострокових кредитів. Таким чином, протягом року у НАК "Нафтогаз України" сформувався додатковий дефіцит грошових коштів, який постійно переходить з року в рік у зростаючому обсязі внаслідок зміни цінової кон'юнктури на ринку енергоресурсів.

Висновки. Сучасна економічна політика, яка ґрунтується на стимулюванні приватних інвестицій за рахунок пільгового оподаткування та зниження державних витрат, не враховує стратегічного значення нафтогазової галузі для національної економіки. Критичний стан спрацьованості основних фондів нафтогазовидобувних підприємств вимагає більшої уваги держави до інвестиційних проблем, що стоять перед Компанією, а саме:

- потрібно більш виважено формувати державну регулятивну політику по відношенню до нафтогазового комплексу України, акцентуючи увагу саме на регулятивній, а не на фінансовій її функції;

- інвестиційні проблеми нафтогазових підприємств необхідно вирішувати на засадах організації державно-приватних партнерств, коли приватним інвесторам можна на пільгових засадах пропонувати реалізацію інвестиційних проектів з до розробки нафтових покладів на пізніх стадіях експлуатації;

- управління Компанією слід реформувати на засадах застосування ризик-менеджменту, що враховуватиме політичний характер управлінських рішень в експортно-імпортних операціях;

- відновити дію угод про спільний розподіл продукції, що дасть можливість більш ефективно працювати на зовнішніх ринках енергоресурсів. Для чого слід відкоригувати діючу нормативно-законодавчу базу стосовно СРП.

Література

1. The Financial Times, 13/03/07: „Сім сестер” у новому складі: нафтогазові гіганти обганяють західних конкурентів.

2. Стратегія розвитку нафтогазового комплексу України до 2030 року.

3. Положенко Д. Фінансова глобалізація та інвестиційний процес // Вісник НБУ. – № 11. – 2002. – С. 50-52.

4. World Investment Report 2005: Transnational Corporations and the Internationalization of R&D, New York, Geneva: UN Publications, 2005.